

Metoda ukotvujících vinět v pedagogickém výzkumu: formulace ukotvujících vinět u vybraných konceptů

THE ANCHORING VIGNETTE METHOD IN EDUCATIONAL RESEARCH: FORMULATING VIGNETTES FOR SELECTED CONCEPTS

Hana Voňková^{1,2}, Ondřej Papajoanu², Jan Hrabák², Stanislav Bendl²

¹ Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání

² Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky

Abstrakt: I přes slibné výsledky výzkumů využívajících metodu ukotvujících vinět je tato metoda užívaná v pedagogickém výzkumu prozatím řídce. Výzkumníci, kteří chtějí metodu ukotvujících vinět ve svém výzkumu využít, se potýkají s tvorbou kvalitních ukotvujících vinět. Tento článek se na základě dosavadních zkušeností z předchozích výzkumů pokouší uvádět doporučení pro tvorbu ukotvujících vinět. Kromě stručného seznámení s problematikou ukotvujících vinět v pedagogickém výzkumu článek shrnuje některá obecná doporučení pro formulaci ukotvujících vinět, která se objevují v odborné literatuře – upozorňováno je především na problematiku ekvivalence vinět, počtu vinět, na diskriminační sílu vinět, a jazykovou a obsahovou relevanci vinět. Dále článek seznamuje s doporučeními pro tvorbu vinět v oblasti zjišťování vůle a úrovně vědomostí a dovedností v oblasti ICT. Doporučení jsou doprovázena ukázkami vinět užitých ve výzkumech či pro výzkumy připravovaných včetně jejich evoluce. V závěru článku se nachází zamyšlení nad užitečností a přínosy užívání metody ukotvujících vinět v pedagogickém výzkumu se zdůrazněním potenciálu této metody.

Klíčová slova: metoda ukotvujících vinět; konzistence odpovědí; ekvivalence vinět; diskriminační síla; vůle; ICT

Abstract: The studies using the anchoring vignette method are scarce in educational research despite their promising results. Researchers willing to use the method face many difficulties with the formulation of the vignettes. This article presents some guidance regarding vignette formulation. The article shortly presents the anchoring vignette method and summarizes some general recommendations for vignette formulation found in the literature – vignette equivalence, response consistency, discriminatory power and language and content relevance. The article also presents some concrete recommendations concerning vignette formulation in the areas of grit and ICT skills, which are illustrated by the vignettes created by the authors. The process of vignette development is also described. The authors discuss the utility of the method in the area of educational research and the potential benefits of its further application.

Keywords: anchoring vignette method; response consistency; vignette equivalence; discriminatory power; grit; ICT

Úvod

Porovnávání, činnost tak blízká zvědavému člověku, speciálně výzkumníkovi, je bezesporu přínosné v jakémkoli vědeckém odvětví včetně pedagogiky. Mělo by však vždy docházet pouze k porovnávání porovnatelných zjištění.

V pedagogickém výzkumu se výzkumníci nezdědka spoléhají na dotazníková šetření. Dotazník je jednou z nejčastějších metod zjišťování údajů. Pro měření různých konceptů jsou užívány (sebe)hodnotící otázky vybavené hodnotícími škálami. Měření založené na (sebe)hodnotících otázkách má řadu výhod – například umožňuje měřit jinak pouze obtížně pozorovatelné jevy (názory, postoje, internalizační poruchy chování, atp.), poskytuje cennou perspektivu samotného respondenta, je rychlé a poměrně levné (například v porovnání s didaktickým testem, pozorováním či longitudinálními výzkumy). Spolu s výhodami má ovšem takové měření i rizika či přímo nevýhody. Často se objevují diskuze o vlastnostech takto měřených konceptů (validita, reliabilita, bias měření atp.).

Při porovnávání skupin respondentů (z různých zemí, škol, tříd, z různého socio-kulturního zázemí atp.) může vzniknout problém s heterogenitou ve stylu odpovídání na položky. Například dvě skupiny respondentů mohou v rámci měřeného konceptu objektivně vykazovat shodnou úroveň. Přesto obě skupiny respondentů (sebe)hodnotí úroveň rozdílně – jedna jako výbornou (nízké standardy pro hodnocení, optimizmus), druhá pak jako dobrou (vysoké standardy pro hodnocení, pesimismus). Při pouhém porovnání obou skupin respondentů na základě (sebe)hodnocení může výzkumník dojít k závěru, že první skupina respondentů je v rámci daného konceptu na tom lépe než druhá. Porovnání na základě (sebe)hodnocení se tak stává nepřesné až zavádějící.

I přes výše zmíněné nevýhody využívání (sebe)hodnotících otázek se jedná v některých případech o jedinou možnost měření, v jiných případech je pak takovéto měření nutné z důvodu časové a finanční náročnosti, případně z důvodů etických. Aby bylo takové měření porovnatelné, je nezbytné očistit (sebe)hodnocení od subjektivního užívání škály respondenty. Takové řešení přináší metoda ukotvujících vinět.

Metoda ukotvujících vinět pracuje se (sebe)hodnocením respondenta na dané škále a s hodnocením hypotetických osob v krátkých popisech – vinětách. Na základě zjištění, jakým způsobem respondenti užívají škálu při hodnocení osob ve vinětách, lze usuzovat, jakým způsobem používají škálu i pro (sebe)hodnocení daného konceptu. Rozdílnost v hodnocení ukotvujících vinět může být interpretována jako rozdílnost v jejich užívání škály. Pomocí takto odhadnuté rozdílnosti můžeme provést korekci sebehodnocení a následně provést porovnání korigovaného sebehodnocení u jednotlivých respondentů. O metodě podrobněji například v King a kol. (2004) nebo Voňková (2012).

V pedagogickém výzkumu se užití metody ukotvujících vinět objevuje spíše výjimečně. Příkladem může být sekundární analýza dat z výzkumu PISA 2012 (He & Van de Vijver, 2016; Kyllonen & Bertling, 2013; Voňková et al., 2015), výzkum hodnocení školy americkými rodiči, jejichž děti navštěvují charterové a veřejné školy (Buckley & Schneider, 2007), výzkum zaměřený na nečestné chování ve škole (Voňková, Bendl, & Papajoanu, 2016) nebo výzkum zaměřený na vědomosti a dovednosti v oblasti ICT (Voňková & Hrabák, 2015a, 2015b).

Vyčerpávající přehled teoretických studií a aplikací metody ukotvujících vinět v pedagogickém výzkumu čtenář nalezne ve Voňková, Papajoanu a Bendl (v tisku).

Formulace ukotvujících vinět

I přes slibné výsledky, které metoda ukotvujících vinět přinesla v oblasti pedagogického výzkumu, a o poznání širší rozšíření v dalších sociálních vědách zatím neexistuje vyčerpávající a univerzálně platný přehled doporučení pro konstrukci ukotvujících vinět. První pokus o ucelenou sumarizaci doporučení týkajících se konstrukce vinět můžeme nalézt v článku autorů Voňková a kol. (v tisku), kteří vycházejí jednak z odborné literatury a dále též z vlastních výzkumných šetření. Doporučení pro konstrukci se týkají především následujících oblastí (pro úplný a detailní popis viz Voňková et al., v tisku):

1. Konzistence odpovědí (*response consistency*). Jedná se o jeden ze základních předpokladů metody ukotvujících vinět, který spočívá v tom, že respondent hodnotí sebe i hypotetickou osobu ve vinětě stejně přísně (tj. že užívání škály ve vinětě i sebehodnotící otázce je stejné). K porušení tohoto předpokladu může dojít, pokud se respondenti z nějakého důvodu nadhodnocují či naopak podhodnocují v porovnání s osobou ve vinětě. Při realizaci výzkumného šetření je nutné tento předpoklad podpořit, což lze například anonymizací dotazníkového šetření či informováním respondentů o využití získaných dat (pouze pro výzkumné účely).
2. Ekvivalence vinět (*vignette equivalence*). Tento druhý základní předpoklad metody ukotvujících vinět je založen na tom, že všichni respondenti interpretují viněty stejným způsobem (King et al., 2004). Pokud například respondent ve vinětě postrádá nějakou informaci, může si ji do viněty „doplnit“ na základě svého uvážení či zkušenosti, což může vést ke zkreslení jeho hodnocení a tím i systematickým rozdílům mezi respondenty (Bonsang & van Soest, 2012). Podpořit tento předpoklad je možné například výslovným požádáním respondentů, aby vinětu četli pozorně a hodnotili hypotetickou osobu pouze na základě toho, co je ve vinětě popsáno (a tedy si nic nedomýšleli). Navíc především u multidimenzionálních konceptů se může stát, že viněta je příliš dlouhá a respondenti ji nemusí dočíst do konce, resp. každý může přečíst odlišně dlouhou část viněty, čímž může být tento předpoklad též narušen. Podstatná je srozumitelnost vinět všem respondentům. Srozumitelnost je samozřejmě obecným požadavkem při formulaci všech otázek nejen v dotazníku a je řešen i mimo výzkumné pole. Když například úředníci Rakouska-Uherska potřebovali, aby všichni lidé v monarchii pochopili text příslušné vyhlášky, dali jej nejdříve přečíst „průměrnému člověku“, „člověku z lidu“, kterému říkali „pan Norma“. Pokud tomuto člověku byl text jasný, dovedl vysvětlit obsah příslušné vyhlášky, vyložit, o co ve vyhlášce běží, potom byla vyhláška uveřejněna. Svým způsobem šlo úředníkům o něco podobného jako nám: zajistit, aby stejnému textu rozumělo co nejvíce lidí stejně (podobně), aby byl všem lidem stejně (podobně) srozumitelný.
3. Diskriminační síla vinět. Úroveň konceptu ve vinětě by měla odpovídat úrovni konceptu v populaci tak, aby distribuce hodnocení vinět odpovídala distribuci sebehodnocení. V případě, že by se většina sebehodnocení pohybovala na opačném konci škály než

hodnocení viněty, by nebylo možné data očistit o rozdílné užívání škály. Doporučuje se například provést předvýzkum, v rámci kterého se dá zjistit, zdali viněta není pro cílovou populaci úrovní měřeného konceptu irelevantní.

4. Počet vinět. Počet vinět úzce souvisí s heterogenitou populace, kdy větší heterogenita vyžaduje více ukotvujících vinět. Respondenty však nelze zahltit vysokým počtem vinět, je tedy nutné hledat určitý kompromis. Různé přístupy k metodě ukotvujících vinět se též obvykle pojí s rozdílným počtem vinět (u parametrického přístupu se běžně užívá jedna viněta, u neparametrického se obvykle užívá více vinět, tradičně tři). Postupovat je možno tak, že se v předvýzkumu sestaví více vinět a následně se vyberou ty, které mají největší diskriminační sílu (King & Wand, 2007).
5. Obsahová a jazyková relevance. Ukotvující viněty by měly být relevantní jednak interkulturně (obsahovat kulturně/národně univerzální obsah) ale též pro svoji cílovou skupinu (brát ohled na její věk, obvyklé zájmy aj.). Viněty by měly být pokud možno co nejvíce konkrétní tj. obsahovat specifická slova vyjadřující objektivní míru, která minimalizují riziko rozdílné interpretace, a vyhýbat se hodnotícím adjektivům, která by mohla respondenty ovlivnit při jejich hodnocení.

Umístění vinět vůči (sebe)hodnotící otázce je též důležité pro získání přesných výsledků. Například Buckley (2008) dokládá, že umístění sebehodnotící otázky vůči vinětám, řazení vinět v sestupném pořadí a fixní pořadí jednotlivých skupin vinět má vliv na odpovědi respondentů a může vést ke zkreslení dat. Autor tedy doporučuje užívat randomizaci pořadí jednotlivých vinět, skupin vinět a vinět vůči sebehodnotícím otázkám při generování dotazníků. Tato technika byla využita například autory Voňková a kol. (2016) při výzkumu neukázněného chování žáků, kde bylo pořadí jednotlivých vinět a pořadí části dotazníku s vinětami a části dotazníku s žakovským (sebe)hodnocením generováno náhodně.

2 Příklady konstrukce ukotvujících vinět

V následující části bude nastíněn vývoj ukotvujících vinět pro vybrané pedagogické koncepty a na konkrétních případech demonstrována aplikace předchozích doporučení.

2.1 Vůle (grit)

Koncept vůle může být definován jako „vytrvalost a zaujetí pro dlouhodobé cíle“ (Duckworth et al., 2007, s. 1087). Vůle podle těchto autorů zahrnuje usilovnou práci směřující k danému cíli a tendenci udržet zájem a úsilí po dlouhou dobu a navzdory neúspěchům. Autoři se snaží odpovědět na otázku, proč lidé se stejnou inteligencí dosahují rozdílných výsledků, a nabízejí koncept vůle jakožto osobnostní charakteristiku, která může přispět k úspěchu bez ohledu na druh povolání či oblast zájmu. Tuto charakteristiku podle autorů sdílí většina prominentních osobností v každém oboru a dokládají, že vyšší úroveň vůle je spojena s řadou pozitivních výsledků.

Pro měření úrovně vůle sestrojili například autoři Duckworth a Quinn (2009) sebehodnotící dotazník *Short Grit Scale* (Grit-S). Je však oprávněné se domnívat, že užíváním takovýchto

sebehodnotících položek⁷ můžeme docházet k nepřesným výsledkům, což může být způsobeno rozdílným užíváním škály respondenty. Závěry například o vztahu mezi vůlí a studijními výsledky žáků tak mohou být těmito rozdíly zkresleny. Formulovali jsme tedy pro tento koncept tři ukotvující viněty s rozdílnou úrovní cílového konceptu, které míří na věkovou populaci v rozpětí druhého stupně základních škol a středních škol (tedy přibližně 11 až 18 let). V následujících odstavcích budou tyto viněty představeny společně s procesem jejich vývoje (jedna z těchto ukotvujících vinět již byla představena ve Voňková et al., v tisku, zde jsou však představeny všechny viněty a je podán detailnější popis jejich vývoje, který je doplněn i konkrétními příklady).

Viněta pro vůli (střední úroveň konceptu): *Jana se na začátku října rozhodla, že se bude až do konce školního roku každý den půl hodiny učit matematiku, aby tak zlepšila své známky. Poté, co v listopadu dostala pětku z písemky, se na učení celý víkend ani nepodívala. V pondělí se však přeci jen začala opět pravidelně učit. V lednu dostala třída novou učitelku angličtiny, která žáky svou výukou zaujala. Jana se proto rozhodla, že se bude každý den věnovat poslechu písniček, čtení blogů nebo sledování videí v angličtině. Od té doby se Jana do konce školního roku učila matematiku dvakrát týdně, dobu učení zkrátila na čtvrt hodiny.*

Výše uvedená viněta se snaží zachytit koncept vůle a její úroveň u hypotetické žákyně. Ve vinětě je popsáno, jak se tato žákyně rozhodne pro konkrétní dlouhodobý cíl a jak se jí (ne)daří udržet zájem a úsilí navzdory neúspěchu a jinému, soupeřícímu cíli, což jsou klíčové prvky právě pro koncept vůle. Tato viněta však prošla výrazným vývojem, než se podařilo docílit finální formulace, který zde bude krátce nastíněn.

Důležitým prvkem se ukázal být druhý, soupeřící cíl (ve výsledné vinětě je to věnování se angličtině). V prvotní verzi viněty byla formulace následovná: *V pondělí se však Jana přeci jen začala opět pravidelně učit. V lednu se začali ve škole učit o horninách, což Janu zaujalo. Rozhodla se tedy, že bude každý večer chodit do přírody poznávat různé horniny. Od té doby se Jana učí...* V tomto případě však hrozí nebezpečí, že viněta nebude pro cílovou skupinu relevantní. Jistě se i dnes v populaci školáků objevují děti, které mají zájem o geologii a jsou ochotné chodit do přírody poznávat a sbírat horniny, avšak jejich zastoupení v populaci bude s nejvyšší pravděpodobností minimální. Viněta by pak mohla zbývajícím žákům připadat odcizená a nevěrohodná.

V další fázi vývoje byl tedy přírodopis nahrazen sledováním televizního seriálu. Formulace poté vypadala následovně: *V pondělí se však Jana přeci jen začala opět pravidelně učit. V lednu začali v televizi dávat nový seriál, který Janu zaujal. Rozhodla se tedy, že ho bude pravidelně sledovat. Od té doby se Jana učí...* Ačkoliv je takto formulovaná viněta pro žákovskou populaci mnohem věrohodnější, problémem může být možné odchýlení se od původního konceptu. Tato verze viněty by již nemusela odpovídat ani tak vůli, jako spíše sebekontrolě, kde hraje aspekt odolávání pokušení důležitou roli.

⁷ Jako příklad sebehodnotící položky obsažené v dotazníku Grit-S uvedeme „neúspěchy mě neodradí“ či „nové nápady a projekty někdy odvedou moji pozornost od těch dřívějších“. Tyto položky jsou v dotazníku vybaveny pětibodovou hodnotící škálou (1 = vůbec mi to není podobné; 5 = je mi to velmi podobné).

Nakonec byla jako vhodný druhý cíl vybrána angličtina a její rozvoj. Anglický jazyk je předmět relevantní nejen pro tuto cílovou skupinu, ale i v mezinárodním měřítku. Cílem bylo, aby se s vinětou mohlo ztotožnit co nejvíce respondentů i při mezinárodním srovnávání. Zbývající viněty pro nízkou a vysokou úroveň konceptu vypadají následovně.

Viněta pro vůli (nízká úroveň konceptu): *Petr se na začátku října rozhodl, že se bude až do konce školního roku každý den půl hodiny učit matematiku, aby tak zlepšil své známky. Ačkoliv se ze začátku každý den učil, poté co v listopadu dostal pětku z písemky, na týden přestal. K pravidelnému procvičování se sice vrátil, ale učil se již jen obden. V lednu dostala třída novou učitelku angličtiny, která žáky svou výukou zaujala. Petr se proto rozhodl, že se bude každý den věnovat poslechu písniček, čtení blogů nebo sledování videí v angličtině. Od té doby Petr na své předsevzetí učit se matematiku rezignoval.*

Viněta pro vůli (vysoká úroveň konceptu): *Lucka se na začátku října rozhodla, že se bude až do konce školního roku každý den půl hodiny učit matematiku, aby tak zlepšila své známky. V listopadu dostala pětku z písemky, mrzelo ji to, ale přesto se nepřestala i nadále každý den učit. V lednu dostala třída novou učitelku angličtiny, která žáky svou výukou zaujala. Lucka se proto rozhodla, že se bude každý den věnovat poslechu písniček, čtení blogů nebo sledování videí v angličtině. Přesto se však každý den do konce školního roku učila matematiku.*

Důležitým faktorem při formulaci vinět je vymezení úrovně konceptu ve vinětě tak, aby byly viněty pro respondenty uvěřitelné a měly dobrou diskriminační sílu. Hodnocení respondentů by dále mělo odpovídat přirozenému pořadí vinět (to znamená, že viněta popisující nejnižší úroveň konceptu by měla být respondenty hodnocena nejnižší a naopak, viněta popisující nejvyšší úroveň konceptu nejvyšší). Navíc je důležité, aby respondenti interpretovali vinětu stejným způsobem (předpoklad ekvivalence vinět). V těchto všech případech hraje důležitou roli vyjadřování frekvence a intenzity.

Při formulaci vinět je snaha minimalizovat neurčitá slova jako *někdy*, *občas*, *málokdy* a nahradit je slovy vyjadřujícími objektivní míru. Jako ilustrace může sloužit posun ve formulaci poslední věty ve výše uvedené vinětě na vůli (střední úroveň konceptu). Formulace v průběhu vývoje viněty vypadaly následovně: (1) *Od té doby se Jana sice učí matematiku, ale nepravidelně a u učení nevydrží dlouho.* (2) *Od té doby se Jana učí jen zhruba 3x týdně a někdy se nevydrží učit ani celou půl hodinu.* (3) *Od té doby se Jana do konce školního roku učila matematiku dvakrát týdně, dobu učení zkrátila na čtvrt hodiny.*

V první verzi jsou problematickými především formulace *učit se nepravidelně* a *u učení nevydrží dlouho*. Pod těmito výrazy si každý respondent může představit něco jiného. Pro někoho znamená učit se nepravidelně vynechat učení dva dny v týdnu, pro jiného to může být učit se jednou za dva týdny. To samé platí pro fakt, že hypotetická osoba se nevydrží učit dlouho. Pro jednoho respondenta to může znamenat třicet minut, pro druhého dvě hodiny. Tyto rozdíly v interpretaci pak mohou zásadně ovlivnit hodnocení viněty respondenty. Druhá verze viněty je již objektivnější (Jana se učí 3x týdně), nicméně formulace *někdy se nevydrží učit ani celou půl hodinu* též ponechává určitou volnost v interpretaci. Učí se tedy Jana průměrně 25, nebo 15 minut? Třetí verze viněty již ponechává pouze minimální prostor volné interpretaci, kdy je jasné specifikováno, že se Jana učí dvakrát týdně čtvrt hodiny.

Odstupňování úrovně konceptu v jednotlivých vinětách bylo provedeno zejména pomocí délky pauzy v učení se matematice, kterou má hypotetický žák po prožitku školního neúspěchu, frekvenci a intenzitě učení se matematiky po této pauze a konečně díky frekvenci a intenzitě učení se matematice, kterou si hypotetický žák udrží poté, co se začne věnovat anglickému jazyku (tabulka 5).

Tabulka 5 Způsob odstupňování úrovně konceptu ve vinětách zaměřených na vůli

Viněta	Délka pauzy po školním neúspěchu	Učení se matematice po pauze	Učení se matematice po začátku věnování se AJ
Nízká úroveň konceptu	Celý týden	Učí se pouze obden	Neučí se vůbec
Střední úroveň konceptu	Celý týden	Učí se znovu pravidelně	2x týdně čtvrt hodiny
Vysoká úroveň konceptu	Žádná pauza	Učí se nadále pravidelně	Učí se nadále pravidelně

Pro respondenta by mělo být jasné, jak jsou viněty „odstupňovány“ a měl by být schopen je seřadit v jejich přirozeném pořadí. Úroveň konceptu ve všech vinětách by měla být věrohodná a relevantní pro respondenty. Je tedy velmi důležité vhodně nastavit krajní úrovně konceptu popsaného ve vinětách a výstižně formulovat rozdíly mezi úrovní konceptu u jednotlivých hypotetických protagonistů.

2.2 Informační a komunikační technologie

Tato část se bude zabývat doporučeními pro sestavování ukotvujících vinět pro užití ve výzkumu pracujícím se sebehodnocením vědomostí a dovedností v oblasti informačních a komunikačních technologií (dále ICT).

ICT jsou rychle se vyvíjejícím a značně obsáhlým celkem, který se skládá z mnoha dílčích částí (oborů). Ty je dnes již takřka nemožné ovládnout všechny. Pro prvotní pokusy v oblasti ICT bylo zvoleno užití multidimenzionálních vinět, tzn. vinět, které obsahují řadu dílčích vědomostí a dovedností reprezentujících celkový koncept vědomostí a dovedností v oblasti ICT (hardware, software, práce s informacemi, komunikace, práce s daty, kancelářský balík, případně další). Popis sestavování vinět byl popsán v Hrabák (2014).

Ze zkušeností s prvním výzkumem v této oblasti (Hrabák, 2014; Hrabák & Voňková, 2014; Voňková & Hrabák, 2015a, 2015b) byla vyvozena četná doporučení pro formulaci vinět nových. V následujících odstavcích budou tato doporučení stručně popsána s uvedením konkrétních příkladů vinět.

S již zmíněnou multidimenzionalitou je úzce spojena délka ukotvujících vinět. Viněta musí být přijatelně dlouhá pro zvolené respondenty (žáci středních škol). Jednotlivé použité viněty by měly být zhruba stejně dlouhé. Zároveň by se ve vinětách měly objevovat pouze takové pojmy, kterým všichni respondenti dobře rozumí. Pro studenty střední školy jsou prozatím zvoleny

viněty o cca 120 slovech (lze však uvažovat o jejich zkrácení nebo také rozdělení na viněty popisující jednotlivé dimenze). Příkladem může být druhá ze čtyř vinět nově tvořených pro výzkum v oblasti ICT: *Jan ovládá svůj počítač pomocí klávesnice a myši. Používá tiskárnu a skener. Se základní údržbou těchto zařízení, jako je například výměna náplní nebo odstranění zaseklého papíru, mu pomáhá kamarád. Pracuje s různými programy (např.: internetový prohlížeč, hry, ...) a instaluje si je do počítače. Během instalace nezasahuje do jejího nastavení. Vyhledává informace a stahuje soubory z internetu. Komunikuje s přáteli pomocí e-mailu a dalších komunikačních programů (například Skype). Své soubory ukládá do několika vlastních složek na disku. Při zpracování dokumentů a tabulek používá základní formátovací možnosti textového a tabulkového editoru – zvýraznění, změnu velikosti textu nebo změnu typu písma (fontu). V tabulkovém editoru umí formátovat tabulky pomocí výplní a ohraničení buněk, neumí ale využívat žádné funkce.*

Dále hraje roli také uspořádání dílčích částí v jednotlivých vinětách. Ve všech vinětách by mělo být pořadí shodné. V případě nově vytvářených vinět pro oblast ICT byly zvoleny tyto dílčí části: hardware, programy a instalace, práce s internetem a informacemi, práce se složkami a soubory a práce s kancelářským balíkem. Ve všech čtyřech připravovaných vinětách jsou tyto oblasti zastoupeny ve stejném pořadí (jak je patrné z příkladu viněty výše).

Při tvorbě vinět pro oblast ICT (ale i pro další oblasti) je nutné se vyhýbat neurčitým výrazům (např.: *běžně, dostatečný, často, mírně* atp.). Zrádné jsou ovšem i další výrazy. Například slovo „používá“ (příklad: *používá tiskárnu a skener*) může být chápáno různě, protože „používání“ jednoho zařízení či programu se může u jednotlivých respondentů lišit. Stejně tak například vyjádření *komunikuje se spolupracovníky* může chápat každý respondent jinak. Pro jednoho respondenta elektronická komunikace znamená především e-mail, další ovšem využívá například prostředí pro sdílení obsahu a komunikaci či některý z komunikačních programů.

Dalším doporučením pro tvorbu ukotvujících vinět v oblasti ICT je dodržování softwarové neutrality. Nejlepším řešením je sestavit viněty, ve kterých nebude nutné používat konkrétní názvy softwaru, protože někteří respondenti nemusí tento software znát či využívat. Příkladem může být část viněty pro kancelářský balík. Místo konkrétního pojmenování softwaru Word a Excel (např. *vytváří dokumenty ve Wordu formátované pomocí automatických stylů a v Excelu s využitím základních funkcí...*) lze využít formulaci *vytváří dokumenty v textovém editoru formátované pomocí automatických stylů a v tabulkovém editoru s využitím základních funkcí...* Pokud zmiňujeme konkrétní software, měl by být uváděn pouze jako příklad, který pomáhá žákovi lépe porozumět popisu. Například místo *je schopený pracovat s běžnými programy a instalovat je do počítače* lze tento neurčitý popis (nevíme, jaké programy považuje který respondent za běžné) doplnit o konkrétní příklady: *pracuje s různými programy (např.: internetový prohlížeč, hry, ...)*. Dalším příkladem může být uvedení zcela konkrétního softwaru. Neurčitý popis *je schopen (...) komunikovat se spolupracovníky a přáteli pomocí e-mailu nebo dalších komunikačních programů*, kdy nemusí být zřejmé, co je myšleno pojmem „komunikační program“ je vhodné rozšířit popis o konkrétní příklad: *komunikuje s přáteli pomocí e-mailu a dalších komunikačních programů (například Skype)*.

Problematické se také jeví užití jmen (pohlaví) osob, kterých se daný popis (ukotvující viněta) týká. Tento problém je možné řešit sestavením softwaru, který by byl schopen každému respondentovi vygenerovat viněty s náhodným genderovým zastoupením dívek a chlapců.

I pro formulaci vinět v oblasti ICT se vztahují všechna doporučení a pravidla zmíněná výše v tomto článku nebo podrobněji ve Voňková a kol. (v tisku).

Závěr

Konstrukce ukotvujících vinět je komplikovaný úkol a v současné chvíli neexistuje konsensus či obecně platné řešení problémů, které v průběhu tvorby vinět pro různé pedagogické koncepty vyvstávají. Pro ilustraci komplexnosti této problematiky uveďme příklad viněty popisující neukázněné chování žáka, konkrétně krádež: *Během jednoho dne se v jedné třídě čtyřem žákům ztratily peníze. Celkově se jednalo o částku 350 korun. Krádež se vyšetřovala celý týden, viník se nepřiznal. Podezřelá byla jedna dívka. Když si ji vzal jeden z učitelů stranou a promluvil s ní, dívka se s pláčem přiznala, chtěla si prý za peníze koupit svetřík.*

Při pohledu na výše uvedenou vinětu vyvstává mnoho otázek. Máme ve vinětě zohledňovat, zdali se jedná o krádež osobních věcí nebo školního majetku? Máme uvádět rychlost, s jakou se hypotetický žák přizná, a zdali projeví nad spáchaným činem lítost? Jaké máme volit jméno hypotetického žáka, abychom se vyhnuli možným asociacím, pokud by se ve třídě vyskytoval žák se stejným jménem? Jaké máme volit pohlaví hypotetického žáka? Máme zohledňovat motivy krádeže (pomsta, legrace, pořízení si věci, po které žák touží a nemůže si ji dovolit aj.)? Máme uvádět hodnotu ukradené věci (ačkoliv je cena ukradené věci objektivní ukazatel, pro někoho se může jednat o malou částku, pro jiného o hodně peněz? Odpověď na tyto otázky nám může dát výzkum, kde budeme testovat, zdali užívání škály závisí na formulaci vinět obsahujících či naopak neobsahujících popsání elementů (například jedna viněta se bude týkat krádeže osobních věcí a jiná krádeže školního majetku). Je důležité mít vždy na paměti, že hlavním cílem při užití vinět je identifikace užívání škály v měřené oblasti. Pokud jsme schopni identifikovat užívání škály v (sebe)hodnotících otázkách pomocí viněty popisující jen jednu z dimenzí multidimenzionálního konceptu či pomocí viněty z jiné oblasti, je možné takovéto viněty využívat.

Snahou autorů je v tomto příspěvku poukázat na komplexnost problematiky konstrukce ukotvujících vinět a šíři možných aspektů, které je nutné při jejich formulaci vzít v úvahu. V příspěvku jsou představeny základní předpoklady metody ukotvujících vinět a další vybrané metodologické aspekty jejich konstrukce a použití. V příspěvku jsou též prezentovány ukotvující viněty týkající se vůle a ICT znalostí a dovedností žáků, společně s postupem jejich konstrukce a způsobem vyrovnání se s některými potenciálně rizikovými oblastmi.

I přes mnohá metodologická úskalí zůstává metoda ukotvujících vinět slibnou metodou. Dalo by se dokonce říci, že měření některých konceptů v pedagogickém výzkumu přímo vyžaduje užití této metody. Přestože například opakovaně slyšíme o velké nekázní žáků ve školách či o zhoršujícím se chování dětí a mládeže, nemáme k dispozici relevantní data, na jejichž základě bychom mohli konstatovat úroveň školní (ne)kázně. Pokud některá dílčí data z této oblasti přece jen existují, nejsou spolehlivá, resp. neposkytují nám relevantní obrázek současné kázeňské situace. Jak porovnáme výpovědi respondentů z různých tříd a různých škol, kde mají

respondenti (žáci a učitelé) nastavena různá měřítká přísnosti? Východiskem z této obtížné a na první pohled téměř neřešitelné situace je metoda ukotvujících vinět, která umožní výzkumníkům získat měřítko přísnosti respondentů.

Využití metody ukotvujících vinět zůstává i nadále v pedagogickém výzkumu spíše řídce (Voňková et al., v tisku). Zkreslení subjektivním užíváním škály však hrozí všude tam, kde respondenti hodnotí sebe či druhé na hodnotících škálách. Rostoucí počet aplikací metody ukotvujících vinět v sociálních vědách (a potažmo i v pedagogickém výzkumu, kde se ukotvující viněty staly například i součástí žákovského dotazníku v PISA 2012 a 2015) může naznačovat, že tato metoda má pro zvýšení validity měření značný potenciál.

Literatura

Bonsang, E., & van Soest, A. (2012). Satisfaction with social contacts of older Europeans. *Social Indicators Research*, 105(2), 273–292.

Buckley, J. (2008). *Survey context effects in anchoring vignettes*. New York University. Dostupné z <http://www.polmeth.wustl.edu/media/Paper/surveyartifacts.pdf>

Buckley, J., & Schneider, M. (2007). *Charter schools: Hope or hype?* United Kingdom: Princeton University Press.

Duckworth, A. L., Peterson, C., Matthews, M. D., & Kelly, D. R. (2007). Grit: Perseverance and passion for long-term goals. *Journal of personality and social psychology*, 92(6), 1087–1101.

Duckworth, A. L., & Quinn, P. D. (2009). Development and validation of the Short Grit Scale (Grit-S). *Journal of Personality Assessment*, 91(2), 166–174.

He, J., & Van de Vijver, F. J. R. (2016). The motivation-achievement paradox in international educational achievement tests: Toward a better understanding. In R. B. King & A. B. I. Bernardo (Eds.), *The psychology of Asian learners: A Festschrift in honor of David Watkins* (s. 253–268). Singapore: Springer Science.

Hrabák, J. (2014). *Metoda ukotvujících vinět: sebehodnocení znalosti informačních a komunikačních technologií* (Diplomová práce). Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.

Hrabák, J., & Voňková, H. (2014). Možnosti využití metody ukotvujících vinět při zjišťování ICT znalostí a dovedností. In J. Poláchová Vašátková & E. Dvořáková Kaněčková (Eds.), *Pedagogický výzkum: spojnice mezi teorií a praxí: Sborník z XXII. ročníku konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 138–146). Olomouc: Agentura Gevak.

King, G., Murray, C., Salomon, J., & Tandon, A. (2004). Enhancing the validity and cross-cultural comparability of measurement in survey research. *American Political Science Review*, 98(1), 567–583.

King, G., & Wand, J. (2007). Comparing incomparable survey responses: Evaluating and selecting anchoring vignettes. *Political Analysis*, 15, 46–66.

Kyllonen, P. C., & Bertling, J. (2013). Innovative questionnaire assessment methods to increase cross-country comparability. In L. Rutkowski, M. von Davier, & D. Rutkowski (Eds.), *A handbook of international large-scale assessment data analysis: Background, technical issues, and methods of data analysis* (s. 277–286). London, UK: Chapman Hall/CRC Press.

Voňková, H. (2012). Metoda ukotvujících vinět a možnosti využití v pedagogice. *Orbis Scholae*, 6(1), 27–40.

Voňková, H., Bendl, S., & Papajoanu, O. (2016). How students report dishonest behavior in school: Self-assessment and anchoring vignettes. *The Journal of Experimental Education*. doi: 10.1080/00220973.2015.1094438

Voňková, H., & Hrabák, J. (2015a). Řešení nesrovnatelnosti hodnocení ICT znalostí a dovedností žáků skrze ukotvující viněty. *Pedagogika*, 65(3), 274–291.

Voňková, H., & Hrabák, J. (2015b). The (in) comparability of ICT knowledge and skill self-assessments among upper secondary school students: The use of the anchoring vignette method. *Computers & Education*, 85, 191–202.

Voňková, H., Papajoanu, O., & Bendl, S. (v tisku). Aplikace metody ukotvujících vinět v pedagogickém výzkumu: přehled literatury a metodologická doporučení. *Pedagogická Orientace*.

Voňková, H., Zamarro, G., DeBerg, V., & Hitt, C. (2015). *Comparisons of student perceptions of teacher's performance in the classroom: Using parametric anchoring vignette methods for improving comparability* (EDRE Working Paper No. 2015-01). Dostupné z <http://www.uaedreform.org/downloads/2015/05/comparisons-of-student-perceptions-of-teachers-performance-in-the-classroom-using-parametric-anchoring-vignette-methods-for-improving-comparability.pdf>